

SZOMBATHELYI FERENC VEZÉREZREDES HADÁSZATI ELGONDOLÁSA A NÉMET HADVEZETÉS SZÁMÁRA AZ 1943-AS ÉVRE VONATKOZÓAN, ÉS ELEMZÉSE A MAGYAR 2. HADSEREG MŰKÖDÉSÉRŐL

STRATEGY PLAN OF COLONEL GENERAL FERENC SZOMBATHELYI FOR THE GERMAN MILITARY HEADQUARTERS AND HIS ANALYSIS OF THE 2ND HUNGARIAN ARMY'S OPERATION IN 1943

KALÓ József

(ORCID ID: 0000-0002-5022-5334)

kalo.jozsef@uni-nke.hu

Absztrakt

A tanulmány két, eddig nem publikált dokumentumot és azok keletkezési körülményeit mutatja be. Mindkét dokumentum keletkezési körülményei és létrejöttének céljai a rendelkezésre álló primer és szekunder források alapján felvázolhatók, s beilleszthetők a Szombathelyi Ferenc vezérezredes vezérkarfőnöki működésének elemzésébe, tágabb értelemben a második világháborús magyar hadtörténelem fontos, eddig homályban maradt részleteinek megvilágításába.

Kulcsszavak: Szombathelyi Ferenc, doni katasztrófa, második világháború, önálló magyar katonapolitika, hadászat

Abstract

The paper presents two unpublished documents and their creation conditions. The origins of the two documents and the aims of their creation can be outlined on the basis of the available primary and secondary sources, and can be included in the analysis of the General Staff of the Ferenc Szombathelyi Chief of Staff, in a broader sense, in the light of the important obscure details of WWII.

Keywords: Ferenc Szombathelyi, Disaster on the Don River, Second World War, independent Hungarian military policy, strategy

A kézirat benyújtásának dátuma (Date of the submission): 2017.09.02.
A kézirat elfogadásának dátuma (Date of the acceptance): 2017.11.15.

BEVEZETÉS

1942. november 19-én indult meg a szovjet Uránusz hadművelet, melynek célja a Sztálingrád térségében harcoló tengelyerők bekerítése és megsemmisítése volt. Az offenzíva elsöpörte a német arcvonalat, bekerítették, majd megsemmisítették a németek legerősebb hadművelési csoportosítását, a Friedrich von Paulus¹ vezérezredes (majd vezértábornagy) vezette német 6. tábori és 4. páncélos hadsereget. A Kaukázusban lévő német erőknek is csak nagy veszteségek árán sikerült visszavonulniuk. Még a Sztálingrád térségében bekerített német erők felszámolása (1943. február 2.) előtt, a szovjet vezetés az egész keleti arcvonalra kiterjedő általános támadás megindítására adott utasítást. Így került sor a Voronyezsi Front osztrogoszszk-rosszosi, illetve a Brjanszki Front csatlakozásával a voronyezs-kasztornojei hadműveletek végrehajtására, amelyek közvetlenül a magyar 2. hadsereg és az olasz 8. hadsereg részei (Alpini hadtest), majd a német 2. hadsereg ellen irányultak. Ennek következtében 1943. január 15-én a magyar 2. hadsereg részekre szakadt, majd két nappal később a hadsereg parancsnoka, Jány Gusztáv² vezérezredes kiadta a visszavonulási parancsot. A hadsereg visszavonulása és majdnem teljes felmorzsolódása egészen február elejéig tartott, melyet a megmaradt részek állományrendezése után a hazaszállítás követett 1943 áprilisában és májusában. A hadsereg vesztesége a becslések szerint 93-148.000 ezer fő között mozog, nehéztechnikában közel 100%, egyéb anyagban 70%.

A magyar politikai és katonai vezetés – élükön Kállay Miklós³ miniszterelnökkel és Szombathelyi Ferenc⁴ vezérezredessel, a Honvéd Vezérkar főnökével – a katasztrófát követően el volt tökévelve, hogy a magyar erők megőrzéséről⁵ vallott elképzeléseit tovább képviselik, sőt, a katasztrófa még inkább erősíteni fogja erre vonatkozó hivatkozási alapjukat a németek előtt. A vezérkarfőnök szerint „*mi legalábbis egy év tartamára ki vagyunk merítve. Nem tehetünk róla, hogy a németek erőinkkel olyan rosszul sáfádkodtak.*” [1] Véleménye szerint a németek a szovjetek erejét nem kellőképpen mérték fel, melyre bizonyítékul szolgálnak a Szombathelyi vezérezredes 1942. szeptember 14-15-i, a Führer főhadiszállásán tett látogatása alkalmával elhangzottak. Ekkor maga Adolf Hitler⁶ hangsúlyozta a magyar vezérkarfőnöknek, hogy „*nagyobb hadműveleteket kizárnak a tél folyamán, csak kisebb támadásokról lehet szó*”. Ebből pedig az látszik, „*hogy a téli korai és hatalmas offenzíva a németeket is bizonyára meglepte.*” [2]

A fő kérdés most az ország szempontjából ez: adunk-e további erőket a háború folytatására, vagy sem. „*Ez a kérdés most, és semmi más, mert a németek nehezen harcolnak*

¹ Friedrich von Paulus (1890-1957) vezértábornagy, 1940. szeptember 3-tól 1942. január 5-ig a német szárazföldi haderő I. főszállásmestere, egyben a német szárazföldi haderők vezérkarfőnökének (Halder) helyettese. 1942. január 5-től 1943. január 31-ig a német 6. hadsereg parancsnoka. 1943. január 31-én adta meg magát a szovjet csapatoknak, majd február 2-án sor került a német csapatok teljes sztálingrádi kapitulációjára.

² vitéz Jány Gusztáv (1883-1947) vezérezredes, 1940. március 1-től 1943. augusztus 5-ig a magyar 2. hadsereg parancsnoka.

³ Kállay Miklós (1887-1967), 1942. március 10-től 1944. március 22-ig Magyarország miniszterelnöke.

⁴ Szombathelyi Ferenc (1887-1946) vezérezredes, 1941. szeptember 6. és 1944. április 19. között a Honvéd Vezérkar főnöke.

⁵ Szombathelyi Ferenc Honvéd Vezérkar főnöki kinevezését az erők megőrzéséről vallott katonapolitikájának köszönhetette. Ennek lényege röviden úgy foglалható össze, hogy nem kerülhetünk hasonló történelmi helyzetbe, mint 1918-19-ben, amikor a nagyhatalmak háborújában kivérzett magyarságnak nem maradt ereje saját önvédelmére, sajtáságosan magyar céljai megvalósítására. Ezért arra kell törekednünk, hogy ha már szerencsétlen módon beléptünk ebbe az új háborúba, akkor csak annyi erőt bocsássunk a németek rendelkezésére, amennyit feltétlenül szükséges. „*Nekünk a fal mellett kell járnunk*”, ill. „*amikor a nagyok a kocsmában verekszenek, a kicsik menjenek ki*” – fogalmazta meg mindenki által érthető módon. Bővebben lásd: Kaló József: *Szombathelyi Ferenc memoranduma*. Hadtörténelmi Közlemények 2009/3. szám. 747-762.

⁶ Adolf Hitler (1889-1945) a Nemzetiszocialista Német Munkáspárt (NSDAP) vezetője, 1933-tól Németország kancellárja, 1934-től Führere, azaz teljhatalmú diktátora.

és válságos küzdelemben élnek. *Katonát adni pedig ma – anélkül, hogy a nemzet ellenálló képessége előbb vagy utóbb össze ne roppanna – lehetetlennek tartom. A további fegyveres részvétel nagy erővel Keleten, a nemzet szempontjából már eddig is túlfeszített igénybevételt teljesen kimerítené.*” [3] Azaz Szombathelyi vezérezredes szerint jelen helyzetben, és a belátható jövőt tekintve is ez semmi mást nem jelenthet, mint fokozott erőfeszítést a világháborúban, amely a sajátságosan magyar célok szem elől tévesztését, sőt a teljes összeomlást eredményezné!

A magyar vezérkarfőnök a német főhadiszálláson tett 1943. február 1-jei látogatása során a német-magyar sorsközösségre, a német-magyar egymásrautaltságra hivatkozott, a németek jóindulatának megtartása érdekében. Történelmi példával támasztotta alá tárgyalópartnereinek, hogy Magyarország a törökök ellen 300 évig volt Európa – benne is elsősorban a németség – védőbástyája. Ugyanazon érveket hangoztatta, mint tette ezt már 1941 nyarán, akkori memorandumában, és azóta is számtalan alkalommal. Szükség volt ezen érvekre, még akkor is, ha tisztában volt vele, hogy a völkisch gondolkodású német politikusokat és katonákat ez vajmi kevéssé érdekelné saját ambícióik kielégítésekor. De ezen érvrendszerre támaszkodva lehetségesnek látta a német támogatás kicsikarását anyagi, fegyverzeti tekintetben, és természetesen a szomszédos államokkal szemben is, a német kegyekért folytatott versenyben. Az 1941-es memorandumában megállapított módon logikusnak fogadta el a német-magyar történelmi egymásrautaltság tételét, de ennek csak a túlzásoktól mentes változatát. A magyar vezérkarfőnök fejében ez nagyjából úgy fogalmazódhatott meg, hogy a magyarság történelme során bebizonyosodott: a magyarság és a németség céljai azonosak, vagy inkább egymással párhuzamosan haladók. Ez látszott a török elleni háborúk során, az első világháborúban, majd a versailles-i békerendszer felszámolásánál is. A Duna-medence népei közül ezen utóbbiban csak a németség és a magyarság volt őszintén érdekelt, a többi nemzetiség, mint a románok, szlovákok, horvátok csak a Német Birodalom felemelkedése után lettek a németek szövetségesei. A magyarság számára az egymásrautaltság természetes módon adódott. Azonban Szombathelyi gondolatrendszerében ez nem jelentette a magyar érdekeknek a németek alá rendelését, sőt, világosan látta a németek oldaláról fenyegető veszélyeket.

1943. február 12-én Szombathelyi vezérezredes memorandumot írt Horthy Miklós⁷ kormányzónak, melyben a doni katasztrófa következtében kialakult kül-, bel- és katonapolitikai helyzetet elemezte. [4] Írását azzal kezdi, hogy a doni katasztrófa után egyértelműen látható: *„A magyar hadsereg részvétele a keleti arcvonalon [...] nem hozta meg azt a sikert, amire számítottunk.*” Ahogyan Hitler február 1-jén, úgy ő is úgy fogalmaz: *„A tárgyilagos történetírásra vár az a feladat, hogy a sikertelenség okait teljesen és részletesen felderítse.*” Azonban Hitlerhez képest, a németeket bírálva hozzáfűzi: *„a szövetségesek részéről a sikertelenség fő okát én abban látom, hogy a németek az oroszok erejét – dacára az 1941. év és 1941/42. év kemény harcainak, még mindig nem ismerték fel teljes mértékben, és ezért a szövetséges hadak közreműködéséhez olyan reményeket fűztek, amelyeknek ezek nem voltak képesek megfelelni.*” Keserűen vethette papírra e mondatot a magyar vezérkarfőnök, hiszen éppen ő volt az, aki erre Keitel⁸ vezértábornagyot egy évvel korábban, 1942. januári, a magyar 2. hadsereg keleti hadszíntérre küldését eredményező budapesti tárgyalásai során figyelmeztette.⁹ Tehát most a németekre is kijózanítóan hathatott a vereség, mely által rá kellett döbenniük, hogy *„a szövetségesektől a németekhez hasonló teljesítményeket nem*

⁷ vitéz nagybányai Horthy Miklós (1868-1957) altengernagy, 1920 és 1944 között Magyarország kormányzója, a Magyar Királyi Honvédség Legfőbb Hadura.

⁸ Wilhelm Keitel (1882-1946) vezértábornagy, a német véderő-főparancsnokság (OKW) főnöke 1938 és 1945 között.

⁹ Az 1942. januári tárgyalásokra vonatkozóan bővebben lásd Kaló József: *A Honvéd Vezérkar főnöke és a 2. magyar hadsereg (1942-1943)*. Társadalom és honvédelem 2009/3. szám pp. 69-99.

várhatnak.” Különösen igaz ez Szombathelyi vezérezredes szerint Magyarországra, amely a két háború között – ellentétben Olaszországgal és Romániával – nem fegyverkezhetett szabadon, sem anyagi, sem szellemi vonalon. Ezen felül a Szovjetunió ellen viselt háború messze esik a magyar céloktól és lélektől, már méreteiben is. *„Magyarország ilyen hatalmas külháborúra, [...] soha nem készült, és az egész történelme folyamán ilyen háborút nem is viselt. Háborús céljait mindig is a Kárpátok medencéjén belül akarta megvalósítani, és az itteni vezető helyzetéért vívott háborúban élte ki magát.*” Megismételve az elmúlt években általa már többször hangoztatott érvet, ismét leszögezi: *„mi magyarok ebbe a keleti háborúba tisztán ideális javakért szálltunk harcba. Semmiféle anyagi előnyt ott nem kerestünk, de nem is akartunk keresni.”*

Kijózanítóan hatott a németekre az 1942 novemberében megindult hatalmas offenzíva – írja a kormányzónak a vezérkarfőnök. Szombathelyi vezérezredes, a német főhadiszálláson 1943. február 1-jén tapasztaltak alapján azt feltételezi, hogy a németek rájöttek tévedésükre a szövetséges erők felhasználása tekintetében. Ehhez a felismeréshez ő maga is el kívánta juttatni őket, amikor *„a német vezérkar főnöke számára ez év karácsonyán egy tájékoztatót állítottam össze¹⁰, amelyben rámutattam arra, hogy a magyar hadsereg felszerelése, kiképzése és a gyártási kapacitásunk olyan állapotban van, hogy újabb erőket az orosz frontra nem vagyunk képesek kiküldeni.”* A tájékoztató megírásának másik okát is megnevezi: a németek nehézségeit látva félt attól, hogy az *„1943. évre újabb követelményekkel léphetnek fel”*, s ezt kívánta megelőzni. De egyben rámutatott fenti tájékoztatójában arra is, hogy számolni kell egy balkáni partraszállás lehetőségével is, s mindezek miatt *„további magyar erőknek az orosz harcvonala való kiküldését sem a nagy szempontokat figyelembe véve, de különösen a magyar szempontokból kiindulva, nem is tartanám helyesnek.”*

A MAGYAR VEZÉRKARFŐNÖK HADÁSZATI ELGONDOLÁSA AZ 1943-AS ÉVRE VONATKOZÓAN

Március első napjaiban a német hadvezetésnek még nem voltak kiforrott tervei a magyar 2. hadsereggel kapcsolatban. Szombathelyi vezérezredes úgy látta, a teljes keleti hadszíntérre vonatkozóan a németek az újratervezés fázisában vannak, s ki kívánta használni ezt az átmeneti állapotot. Március 3-án levelet írt Zeitzler¹¹ gyalogsági tábornoknak.¹² Lieszkovszky Pál¹³ huszár alezredes visszaemlékezése szerint egy, az alábbiakban ismertetethez hasonló,

¹⁰ Szombathelyi vezérezredes itt az 1942. december 30-i tájékoztatójára céloz. Az iratot közli Bonhardt Attila: Hadtörténelmi Közlemények 1993/2.szám 176-190. A Bonhardt által közölt példányra Nagy Vilmos 1945 májusában egy tisztársánál akadt rá. Szövege – a kézirásos javítások kivételével – megegyezik a Kardos hagyatékban található példánnyal. A különbség annyi, hogy a keletkezés dátuma a Bonhardt-féle iraton 1942. december, míg a Kardos-hagyatékban pontosabb: 1942. december 30. HL Personalia dr. Kardos János ügyvéd hagyatéka. 251. doboz. Orientierung über die Rüstungslage und militärpolitische Lage Ungarns. 1942. XII. 30. 1-19. Szombathelyinek a miniszterelnök úrnak tett 1943. január 17-i szóbeli tájékoztatásról készült feljegyzésében fenti iratot 1943. január 1-jére datálta.

¹¹ Kurt Zeitzler (1895-1963) vezérezredes, 1942. szeptember 24-től 1944. június 30-ig a német szárazföldi haderő (OKH) vezérkari főnöke. 1942. szeptember 24-től 1944. január 30-ig gyalogsági tábornok, utána vezérezredes.

¹² HL Personalia dr. Kardos János ügyvéd hagyatéka. 251. doboz. A levelet Szombathelyi Homlok vezérőrnagy útján kívánta eljuttatni Zeitzlerhez, aki azonban március elejétől Hitler kíséretében elutazott. Ezért némi késlekedés után, március 10-én vehette kezébe a levelet, melyre vonatkozó válasz előttünk nem ismert. Kardos János regiszterében a levél a következőképpen szerepel: *„Haditerv 1943-ra Zeitzler német vkf. számára (fogalmazvány) 1943. III. 3.”*

¹³ Lieszkovszky Pál Alfréd (1900-1983) huszár alezredes. 1939. október 1. és 1941. augusztus 1. között a VIII. hadtest parancsnokának személyi segédtsíjtje, 1941. május 1-től őrnagyi rendfokozattal. 1942. április 1-től a Vezérkar Főnökének személyi segédtsíjtje, 1942. október 1-től alezredes. HM Központi Irattár 59.388. A gimnázium elvégzése után és az érettségi letételét követően 1917 és 1920 között a Ludovika Akadémia hallgatója volt. 1920–23 között a 4. huszárezred hadnagya Nyíregyházán. 1923-tól főhadnagy, s a pécsi

alapvetően a területfeladás alapelvéből kiinduló tervet egyeztetett Szombathelyi vezérezredes már 1942. szeptember 14-15-i, német főhadiszálláson tett látogatása során az OKH akkori vezérkari főnökével, Franz Halder¹⁴ vezérezredessel. „Halderral való beszélgetések közben hivatkozott az első világháború néhány sikeres csatájára [...]. Színesen ecsetelte a tér és távolság hátrányait, a háttér bizonytalanságát, a sok erőt lekötő megszálló csapatokat. Azt a véleményt hangoztatta, hogy nem a birtokolt terület nagysága és szétszórt erők helyi sikerei döntenek el a háború sorsát. Szombathelyi kifejtette azt a véleményét, hogy vissza kellene vonni a csapatokat és önként feladni a területet, megrövidíteni az arcvonalat. Halder valószínűleg egyetértett volna ezzel, de nemhogy Hitlernek, még Keitelnek sem adhatna elő ilyen javaslatot, de még tanácsot sem nyilváníthat. Viszont nagyon szívesen venné, sőt kéri Szombathelyit, hogy egy ilyen tanulmányt nyújtson be, és azt Keitel útján juttassa el Hitlerhez. Szombathelyi független, kívülálló személy, aki ezt megteheti.” [5] Lieszkovszky alezredes szerint a tanulmány elkészült, de annak további sorsáról nem rendelkezett információkkal. Feltételezésünk szerint az eredetileg Haldernek felvetett tervet vehette ismét elő Szombathelyi vezérezredes 1943 elején, és küldte meg az OKH akkori vezérkari főnökének, Zeitzlernek. Ugyanis Haldert az 1942. szeptemberi beszélgetést követően két héttel Hitler leváltotta beosztásából, így feltehetően akkor a magyar vezérkarfőnök „jelte” a tanulmány ötletét.

A Zeitzlerhez írt levél német szövegű változata, fogalmazványa maradt fenn, melynek magyar fordítását teljes terjedelmében közöljük, s elemzésnek vetjük alá:

Mélyen tisztelt Tábornok Úr!

Azóta, hogy a magyar hadseregrészek az arcvonalból kivonattak, a harcot teljesen elfogulatlanul és az igazi katonáskodás történelmi szempontjából követhetem nyomon. Részben ez a nézőpont, részben katonaszívem hajt engem arra, hogy Önnek, mélyen tisztelt Tábornok Úr, írjak és a német csapatok haditettei felett érzett csodálatomat kifejezzem.

Amit csapatai teljesítenek és ahogyan a legnagyobb áldozattal a kifogyhatatlan orosz tömegek elébe dobják magukat, az a máskülönben olyan dicsőséges német hadseregnek bizonyára egyik legszebb fejezete lesz a hadtörténelemben.

Az új nemzetiszocialista német hadsereg felnőtt a régi császári hadsereg nagyságához, amely a négyéves nehéz háborúban kitartott, amely a hadtörténelem legtündöklőbb fegyvertényeit vitte véghez és amelynek csodálója mindig voltam.

---

testnevelési felügyelőségen szolgál. 1924–29 között a Zrínyi Miklós réalnevelő intézet nevelője. 1929-től századosként a 4. huszárezred századparancsnoka. 1939-ben Kassára helyezték segédtisztnek. 1941. augusztus 1. – 1942. április 1.: a HM VIII. Csoportfőnökség lovas sport előadója. Bély Alajos segédtisztje. 1942. április 1. – 1944. április 1. között a VKF-nél személyi segédtiszt, s mint ilyen részt vett a kormányzóhelyettes halála körülményeinek kivizsgálásában. 1944. április 1. – 1944. december 31. között a HM 40. oszt. előadója. Eközben 1927-ben főtiszti tanfolyamot végzett Pécsen, 1929-ben lovaglós tanfolyamot Nyíregyházán, 1941-ben törzstiszti tanfolyamot Budapesten. Őrnaggyá 1941 májusában, alezredessé 1942. október 1-jén léptették elő. 1943 decemberében nagy honvéd sportügyességi jelvényt kapott. Részt vett a Szabadság-front ellenállási mozgalomban. Bajorországban jugoszláv partizáncsapatot szervezett, 54 magyar politikai fogolyt a nyilas internáló táborból való kiszabadítására fegyveres akciót indított. 1945. május 1. – december 23.: amerikai fogságban volt. 1946. október 24.: a tényleges szolgálatból elbocsátották, ezt követően felesége játékkészítő üzemében közreműködő családtag. 1951. július 17-én kitelepítették Csány községbe. 1952-be lefokozták tart. honvéddé. Dillinger Istvánnal közösen írt munkája 1927-ben jelent meg Pécsen Illemtan és jellemnevelés címmel. <https://www.arcanum.hu/hu/online-kiadvanyok/2vhSzakkonyv-magyarok-a-ii-vilaghaboruban-2/az-ihnetov-munkanaploja-vitez-beldy-alajos-vezerezes-vezerezes-hadtortenelmi-leveltarban-orzott-irataibol-19411943-82D0/fuggelek-A02A/a-munkanaploban-szereploek-eletrajzi-adatai-A1B6/lieszkovszky-pal-alfred-A63F/> (letöltés ideje: 2017. november 12.)

¹⁴ Franz Halder vezérezredes (1884-1972) a német szárazföldi haderő vezérkarának (OKH) főnöke 1938. október 31. és 1942. szeptember 24. között.

Mialatt én bámulattal (és alkalomadtán bizonyos irigységgel is) nézek fel a német katonák hőstetteire, ugyanakkor gondterhelten figyelemmel kísérem a 2. hadsereg nehéz útját, amely a szerencsétlen harcok után száz és száz kilométereket súlyos ínségben vándorol vissza. Még nem tudom, mikor és hol teszi majd az általános helyzet lehetővé, hogy a csapatrészek végül rendeződjenek és a szervezés és fegyelmezés munkáját – mely szempontjából a hosszú út biztosan nem volt kedvező – megkezdhessék.

Nagy aggodalommal tekintek a jövőre, mit fogunk tudni kezdeni ezzel a 2. hadsereggel. Legjobbjai elestek, megsebesültek, vagy hősiességgel kitarva az ellenség kezébe kerültek. Harcos állománya a legkisebbre csökkent. Ami ottmaradt, az legnagyobb részben a málházhoz, vagy a hadsereg különböző intézeteihez beosztottak. A tüzérséget, lövegeket és egyéb nehézfegyvereket, majdnem mindet, az állásokban kellett hátrahagyni és legnagyobb részben a kézi lőfegyverek hiányoznak. Az eddigi jelentések szerint a hadseregnél kb. 30.000 puska és ritkaságként csak egynéhány löveg és nehézfegyver maradt meg. Egy hadsereg fegyverek és harcoló mag nélkül. Mikor lesz ebből a szétzilált seregből ismét katonákból álló hadsereg. Különösen, ha arra gondolok, hogy a hátsó részben éppen fegyverben és hadianyagban hiány uralkodik.

Mihelyt a kinti viszonyokról tiszta képet kapok és a kötelek rendbehozatalát meg tudjuk kezdeni, bátorkodom Önnek a hadsereg további felhasználására vonatkozóan konkrét javaslatokat tenni. Előzetesen szándékomat csak olyan tágon tudom megfogalmazni, hogy a fölösleges legénységet, különösen a vonattól, és mindenkit, aki fegyver hiányában nem alkalmazható, a kiegészítő parancsnokságokhoz a hátsó részbe utasítom, már amiatt is, hogy a gazdasági életben használhatóak legyenek és ellátásuk ne a szükségszerű utánpótlást vegye feleslegesen igénybe.

Csak azokat a köteleket akarom kint hagyni, amelyeket fel tudok fegyverezni. A felfegyverzésre vonatkozóan – amennyiben ennek korszerűnek kell lennie, hogy teljes értékű és harcra teremt köteleket állíthassunk fel – az Önök segítségére vagyunk utalva.¹⁵

Miközben most aggodalmaimmal terhelve Önnek írok, felteszem magamnak a kérdést, mik ezek az aggodalmak azokhoz képest, amelyeket Önnek most, egy új háborús év és hadműveleti szakasz kezdetén viselnie kell? Egy új haditervet kell az 1943-as évre meghatározni, amely Európa népeinek és országainak sorsát dönti el. Minő nehéz feladattal kell itt megbirkózni.

Minek és hogyan kell megtörténnie ahhoz, hogy az oroszok gyengéjét végre egyszer kitapogassuk, ez bizonyára az első kérdés.

Kérem Önt, mélyen tisztelt Tábornok Úr, semmilyen elbizakodottságot ne lásson abban, hogy ezt a kérdést itt felvetem. Távoll ál tőlem a szándék, hogy Önnek bármilyen tanácsot adjak, ami éppen a katonáskodás mesterségében hálátlan szerep lenne. Egyedül véleményem összefoglalásának és Önnel való ismertetésének vágya hajt, mert ez mély rokonszenvelemből és bajtársi összetartozás tudatomból fakad és tanulmányaimon alapszik, melynek eredete a cs. és kir. Hadiiskola¹⁶ idejére nyúlik vissza. Annál fogva mert én ezt igaznak gondolom, bátorkodom a következőket előadni.

Az 1942-es esztendőnek nem szabad megismétlődnie, mert ez túl kevés sikert hozott. Sokkal több siker lett volna szükséges az 1941-es esztendőben ahhoz, hogy az ellenséget ismét lefegyverezzük, őt legalább annyira kimerítsük, hogy az elkövetkezendő télen hatalmas lendületét, melyet ezen a télen kifejtett, ne tudja megismételni. Ezért az ellenség zömét kell megtalálni és megverni. Ehhez, amint már Nagy Frigyes¹⁷ is tanította, egyik vagy másik

¹⁵ Tehát ismét megerősíti a német hadvezetés felé, hogy több harcoló erőt nem tudunk adni. Már a magyar 2. hadsereg maradványaiból is csak nagy nehézséggel, és csakis német segítséggel lehet harcoló erőt faragni.

¹⁶ Az Osztrák-Magyar Monarchia Bécsben működő vezérkari tisztképző (felső szakképző) intézménye, melynek hallgatója volt Szombathelyi Ferenc is 1911-1914 között.

¹⁷ II. (Nagy) Frigyes (1712-1786), porosz király (1740-1786). Uralkodása alatt emelkedett Poroszország regionális hatalomból a nagyhatalmak sorába. A hétéves háborúban (1756-1763) sokszoros túlerő ellen harcolt,

tartományt be kell áldozni. Ezért nem számít, milyen messzire vonul vissza az ember, ha az ellenség főerejének bekerítéséről és megveréséről van szó.

Hajlok arra a nézetre, hogy az orosz a támadást tavasszal folytatni fogja és ezáltal alkalom nyílik egy hatalmas csapásra. Nem úgy fog viselkedni, mint az előző évben, amikor főerőit visszavette és a téli offenzívára előkészítette. Csak Sztálingrádnál harcolt komolyan presztizsokokból. Idén győzelemérzetében nem fog visszavonulni. Mindent arra fog feltenni, hogy teljes győzelmet arasson. A döntésért fog harcolni és ehhez előrevonja tömegeit. Ezért ezek a tömegek sebezhetőek. Adott esetben, ha szükséges lenne, még tovább vissza kell vonulni azért, hogy neki saját visszavonulási szándékot színleljünk és tömegeit előcsalogassuk.

Hol sebezhetőek ezek a tömegek? Azt hiszem az orosz hadszíntér déli részén. A hadszíntérnek ezen a részén lesz a döntés. Itt minden mozgásban van. A hó- és sármentes idő hosszabb, az időjárás viszonyok kedvezőbbek. Itt nyílik lehetőség az ellenség gyengéit kihasználni, őt megsemmisíteni és a győzelem után a termékeny területet, amelyet esetleg ki kellett üríteni, újra megszállni. Azonban a Dnyepertől keletre nem kell előrenyomulni. Még ha az előrenyomulást a hadműveletek érdekében ettől a vonaltól távolabb is lenne szükséges végrehajtani, a főerőt télre ismét a Dnyeper területére kell visszavonni.

A cs. és kir. Hadiiskolában egykoron az Oroszország elleni támadásnál a Dnyeper-vidéken kívül előrenyomulást sohasem terveztünk. Azon a nézeten voltunk, hogy ez a terület és a balti államok jelentik a határát a közép-európai katona legjobb teljesítményének. Ettől a területtől távolodva nemcsak az utánszállítási nehézségek, hanem a terület végtelen kiterjedése és a közép-európai ember pszichológiai gátlásai – akit az egészen ismeretlen klimatikus és földrajzi viszonyok aggasztanak – miatt is, nem tudunk sikeresen előrenyomulni.¹⁸

Az első világháborúban éppen az oroszoknál tapasztaltuk, hogy a földrajzi viszonyoknak szerepe volt a győzelem eldöntésében. A sztyeppei embert, az orosz, a Kárpátok erdős hegyvidékének idegen viszonyai szorongással töltötték el. Nemcsak mi győztük le őket a Kárpátokban, hanem a földrajzi viszonyok is.¹⁹ Az orosz hadszíntér körülményein a motorizálás semmit sem változtatott, mivel ennek tartozéka, a kiépített út, éppen úgy hiányzik, mint a '10-es években, amikor a Hadiiskolába jártam.

Nem szabad átlépni ezt a Dnyeper-vonalat, különben a végtelenbe veszünk. Ezzel szemben ebben a vonalban jól be lehet rendezkedni a védelemre és az állásokat fokozatosan fallá lehet kiépíteni. Ez a vonal kb. 1600 km hosszú. Egyharmada annak a vonalnak, amelyet a mostani

---

1761-re országa ereje kimerült és Frigyes bukása már-már biztosnak látszott. A porosz király az öngyilkosság gondolatával foglalkozott. Azonban a háború menete Frigyes számára szerencsés véletleneknek (mint Erzsébet orosz cárnő halála) is köszönhetően megváltozott, s Poroszország elkerülte a vereséget.

Szombathelyi vezérezredes nem véletlenül célzott itt Nagy Frigyesre, mint történelmi példára, hiszen – hadtudományi kiválóságán túl – köztudott volt, hogy Hitlernek ő a személyes példaképe.

¹⁸ Szombathelyi 1941-ben hasonló megállapításokra jutott a keleti hadszíntérről Rundstedtrel folytatott beszélgetésekor, és hasonló értelemben nyilatkozott a Legfelsőbb Honvédelmi Tanács 1942. október 8-i ülésén tartott előadásában is. A Rundstedt vezértábornaggal folytatott tárgyalásai során meglepte, hogy a német tábornok milyen tárgyilagosan ítéli meg a szovjetek elleni háborút és annak esélyeit. Szombathelyi kifejezte aggályát, hogy meddig fog még a tengelycsapatok győzedelmes előnyomulása tartani, s mi az oka annak, hogy a sorozatos győzelmek ellenére bizonytalanságot érez. Rundstedt megértően bólogatott és röviden csak ennyit árult el a maga aggodalmaiból: „*Raumangst haben wir mein Lieber!*”, azaz „*Féltünk a tértől, kedvesem.*” Az LHT előtti előadásában pedig kifejtette, hogy a magyar csapatokra bénítóan hatottak a szervezési nehézségek, a távoli hadszíntér idegen tájjellege, mely az elhagyatottság érzését keltette, de különösen a szovjet csapatok nagy haditapasztalata és jobb felszereltsége. „*Elszánt és álnok ellenség, akivel még a német csapatok is csak nehezen tudtak megküzdeni.*” Bővebben lásd Kaló József: Szombathelyi Ferenc a Magyar Királyi Honvéd Vezérkar élén. Debreceni Egyetem, BTK, 2010. PhD disszertáció. <https://dea.lib.unideb.hu/dea/bitstream/handle/2437/97153/ertekezes.pdf?sequence=5&isAllowed=y>

(letöltés ideje 2017. november 12.)

¹⁹ Szombathelyi ezen elgondolása, és az első világháborús tapasztalatok lesznek az alapja az 1943 végén – 1944 elején megfogalmazott hadműveleti tervének, a Kárpát-védelemnek is.

orosz offenzíva kezdetén 1942 novemberében megszállva tartottunk. Ez a vonal sűrűn megszállható anélkül, hogy a hadosztályoknak 30 km-es kiterjedést adnánk.

A »belső vonalon folytatott hadművelet«²⁰ is a térvizonyokkal való mértéktartásra kényszerít. A Volgánál és a Donnál a német hadsereg a »külső vonalon« állt, mert ez számára a hosszabb és rosszabb vonal volt. A belső hadműveleti vonal idén nagyobb fontosságot nyer, mert ebben az évben hadászati kiegészítés szükségessé válhat. Egy erőltetés Nyugatról Kelet vagy Délkelet felé, vagy éppen fordítva, hamarosan szükségessé válhat. A front a Volgánál és a Kaukázusban nem áll hadműveleti összefüggésben a nyugati fronttal, mert túl messze fekszenek. Egy konstruktív összeköttetést e két távoli terület között legfeljebb akkor lehetne biztosítani, ha egy 15-20 hadosztályos légi szállító flottát birtokolnánk. Természetesen ha az ember ezen a [belső – K. J.] vonalon áll, akkor jóval kevesebb gazdasági tér van mögötte, de annál intenzívebben tudja ezt a térséget megművelni és kiaknázni, mivel megfelelően felügyelni és biztosítani tudja.

Az oroszoknak az 1943-as évben téli offenzívájukat nem kellene folytatni, hanem ravasz módon visszavonulni, mint azt az előző évben tették és a kezdeményezést a németeknek átengedni azért, hogy a téli játékot a következő évben még egyszer megismételhessék, ezért nem kell őket a fenti vonalon kívül üldözni, legalábbis az erők zömével nem. Még a Donyec-vonalat is csak mint előretolt állást kellene megszállni. A védelem súlya e mögött, a Dnyeper-vonalon fekszik. Semmilyen körülmények között nem tudjuk elérni és legyűrni az orosz főerőket. Nyersanyagforrásait sem tudjuk elérni, amennyiben katonailag nem válik tehetatlenné.

Mindenesetre a fentnevezett vonal tartása mindenképpen nagy hátrányokkal is jár. Az oroszok nyugodtan megerősíthetik és rendezhetik magukat. Ezzel szemben a német hadsereg is erősödhet és erőket gyűjthet, ami a 4. háborús évben szükséges is. Gondolni kell az 1944-es esztendőre is. Egyébként az oroszok erőgyűjtését még egy előretöréssel sem lehet megakadályozni. Viszont, ha az orosz a következő télen támad, akkor a Dnyeper-vonalban egy jól kiépített és megszállt vonalat talál és mögötte erős tartalékokat, melyeket a téli alkalmazásra felkészítettek és felszereltek, és így aktív védelmet gyakorolhatnak.

Egy harmonika-hadviselés, mely abban áll, hogy a németek nyáron és az oroszok télen ismét támadásba kezdenek, kerülendő. A német birodalomnak takarékoskodnia is kell, különösen a nemes germán vérrel és a kitűnő német katonákkal. A német katona az orosz hadszíntéren nemcsak a bolsevik katonák ellen harcol, hanem a földrajzi és éghajlati viszonyok ellen is, miáltal teljesítménye oly módon befolyásolható, hogy az orosz katonához – amelyet normális körülmények között messze felülmúlna – harcértékben egy az egy ellen áll. A német katonák nagy ütőképessége ezért ilyen módon nem használható ki takarékosan és hasznosan.

Ez lenne elgondolásom az Oroszország elleni hadműveleti tervet illetően az 1943-as évre. Kérem ne tekintse fenti megjegyzéseimet elbizakodottságnak, és mintha szándékomban állna az okos embert játszani. Csak azt akartam hasznosítani, amit az egykori cs. és kir. Hadiiskolában hallottam, ahol a keleti kérdéssel az akkori helyzet következtében többet foglalkoztunk, és ennek lényegét akartam Önnek továbbadni, mert hisz Ön ma ennek a vezérkarnak, tanításainak és tradícióinak is egyik továbbvivője. Főképpen, mint magam is volt cs. és kir. vezérkari tiszt fejtettem ki fenti nézeteimet.

---

²⁰ Szombathelyi itt a Clausewitz-i belső és külső vonal elméletére utal, mely szerint „két hadsereg egymáshoz való viszonya két formát ölthet: 1. egymással szemben, párhuzamos arcvonallal állnak fel, vagy 2. a küzdő felek közül az egyik egy adott terület középpontjához képest belül, a másik kívül áll; ilyenkor azt mondjuk, hogy a középpontban levő fél áll a belső vonalon, míg a kerületen levő a külső vonalon. [...] A belső vonalon lévő fél már eleve súlyt képez [...], s e súllyal egyenként megverheti a kör kerületén levő ellenfél különálló részeit, és mindig megelőzheti – mivel a kör rádiuszán mozog – az ellenfél összpontosításra irányuló törekvéseit.” Perjés: Clausewitz. Magvető Könyvkiadó, Budapest. 1983. 98-101.

Miközben legjobb kívánságaimat fejezem ki az eljövendő döntő hadműveletekhez, maradok mély bajtársi érzéssel

tisztelője: Sz [6]

Szombathelyi vezérezredest tehát a fenti levél megírásakor is a magyar erők megőrzésének célja vezérelte. Egyrészt a magyar 2. hadsereg tragédiája által kialakult helyzetet arra kívánta felhasználni, hogy megértesse a német hadvezetéssel: több harcoló erőt nem tudunk adni. Már a magyar 2. hadsereg maradványaiból is csak nagy nehézséggel, és csakis német segítséggel lehet harcoló erőt faragni. A magyar haderőnek tehát égetően nagy szüksége van a német felszerelésbeli segítségre. Másrészt az előző évihez hasonló nagy támadó hadművelet megtervezésétől óvja a német szárazföldi haderőnem vezérkari főnökét, ugyanis félő, hogy ez ismét a magyar erők fokozott részvételét vonná maga után. E feladatra a magyar haderő jelen helyzetében abszolút alkalmatlan, s ráadásul Szombathelyi vezérezredes meggyőződése szerint nem is magyar érdek egy fokozott részvétel a keleti hadszíntéren, hiszen nekünk a Kárpát-medencében vannak céljaink. Ezért meg kell győzni a németeket, hogy alapvetően védelmi hadászati elképzelést kövessenek: vonuljanak vissza egy jobban védhető terepszakaszra, amelyen sikerrel verhető vissza a támadó ellenség, s egyben garantálja, hogy a magyar erők megőrizhetik hadászati tartalék szerepüket a Duna-medencében. Zeitzler azonban nem teheté magáévá a magyar vezérkarfőnök tervét, mert Hitler az 1943 tavaszi helyzetet egészen másképp értékelte, mint ezt az áprilisi klessheimi tárgyalások során látni fogjuk. A haditerv sorsáról a háború után Szombathelyi ezt írta: „A németeknek egy haditerv keretében ajánlottam, hogy az orosz hadszínteret ürítsék ki és legalább a Curzon vonalra²¹ jöjjenek vissza, amiért Hitler nagyon megharagudott.” [7]

1943 áprilisában sor került a klessheimi találkozóra, melynek megtartását német részről az indokolta, hogy az 1943 tavaszi, időleges hadműveleti sikereket felhasználva Hitler a csatlósállamok szövetségesi hűségének garantálására törekedett, mind gyakorlati, mind propagandisztikus szempontból. A meghívás tárgya „megvitatni a katonai helyzetet és a magyar csapatok helyzetét” volt. [8]

A Führer az 1943 tavaszára kialakult hadműveleti helyzetet úgy értékelte – s ezzel minden valószínűség szerint Szombathelyi vezérezredes Zeitzlernek megküldött hadászati elgondolására válaszolt –, hogy a szovjet veszteségek a háború addigi menetében tízszer akkorák voltak, mint a németeké, ezért „örültség volna a Szovjetunió elleni támadásokat szüneteltetni: ez csak a szovjetek föllélegzését szolgálná. Erre Németország semmi esetre sem hagy időt az oroszoknak, hanem addig veri őket tovább, amíg tökéletesen ellankadnak. [...] Mármost azt mondhatnánk: esetleg át kellene térni keleten a defenzívára. Ez azonban csupán arra vezetne, hogy a már erősen kimerült bolszevisták újra összeszedhetnék magukat. Az a javaslat, hogy emeljenek egy »Keleti Falat«²², szintén merőben elméleti, mert télen minden keleti falat, még ha a legnagyobb tankcsapdákkal látnák is el, belep a hó és a jég, és ezzel megszűnne akadály lenni. Ebből következik a talán keserű, de elkerülhetetlen szükségszerűség: folytatni a harcot.” [9]

²¹ A Szombathelyi által javasolt Dnyeper vonal a Curzon vonaltól jóval keletebbre feküdt. Ez utóbbi nagyjából megfelelt Lengyelország 1945-ben meghúzott keleti határának.

²² Mint fentebb már láthattuk, Szombathelyinek a Zeitzlerhez írt javaslatában ez a mondat szerepel: „Nem szabad átlépni ezt a Dnyeper-vonalat, különben a végtelenbe veszünk. Ezzel szemben ebben a vonalban jól be lehet rendezkedni a védelemre és az állásokat fokozatosan fallá lehet kiépíteni.”

ELEMZÉS A MAGYAR 2. HADSEREG SZEREPLÉSÉRŐL

Még zajlott a magyar 2. hadsereg hazaszállítása, mikor a vezérkar főnöke egy hosszú elemzést készített a hadsereg szerepléséről.²³ Az elkészült anyagot eljuttatta Jány vezérezredeshez is, aki írásban megjegyzésekkel reagált az elemzésre. Ezt követően, 1943. június 15-én Szombathelyi vezérezredes a berlini magyar katonai attasénak küldte meg írásbeli analizisét²⁴, melyet elolvasva Homlok Sándor²⁵ vezérőrnagy telefonon engedélyt kért, hogy az anyagot a berlini magyar követnek is bemutathassa. Sztójay Döme²⁶ Homlokon keresztül a szöveg bizonyos pontjainak átstilizálását, illetve enyhítését kérte a magyar vezérkarfőnöktől, mert „*az – nézete szerint akként, ahogyan jelenleg le van fektetve – a Führer hiúságát és érzékenységét erősen érintené, esetleg károsan befolyásolhatná.*” Homlok vezérőrnagy ugyancsak tompítani igyekezett bizonyos megjegyzéseket a szövegben, a különösen erősnek érzett részeket vörös írónnal jelölte meg, még a németeknek való bemutatás előtt, a Szombathelyinek vissza felterjesztett példányban. Összességében a berlini magyar katonai attasé úgy ítélte meg az anyagban foglaltakat, hogy azok „*teljes őszinteséggel tárják fel a való helyzetet, Keitel tábornagy, és kis részben Zeitzler gyalogsági tábornok VKF felelősségét is érintik, de nem teszik kritika tárgyává. Ez az Emlékirat erőssége. Másrészt, ismervé a Führer haragkitörését, kétféleképpen az, akár Keitel tábornagy, akár Zeitzler gyalogsági tábornok által a Német Birodalom Kancellárjának és Vezérének általuk bemutatásra kerülne.*” [10]

Az eredetihez képest tehát feltehetően tompított elemzést Szombathelyi vezérezredes június 25-én küldte meg Keitel és Zeitzler tábornokoknak. A Keitelhez írt kísérőlevele igen szűkszavú, egymondatos tudósítás az anyag megküldéséről. A Zeitzlerhez írt levele hosszabb, annak lényege, hogy a magyar 2. hadsereg visszaszállítása alkalmából küldi meg elemzését, s abban a szilárd hitben van, „*hogy ez a sikertelen harc a Donnál katonai megerősödésünkhöz fog vezetni. Ehhez a hithez bátorságot meríték az 1806-os szerencsétlen jénai csatából.*”²⁷ *Éppen ennek a végzetes csatának volt köszönhető a porosz hadsereg hatalmas felemelkedése vezető szerepre.*” [11]

Sajnos nem ismerjük részleteiben Szombathelyi vezérezredes elemzésének a német vezetésre gyakorolt hatását, mindössze egyetlen válaszlevél tájékoztat minket ez ügyben: Zeitzler gyalogsági tábornok július 8-án kelt válaszlevelében megköszönte a jelentést a magyar 2. hadsereg működéséről²⁸, és tájékoztatta a magyar vezérkarfőnököt, hogy azt a Führernek is átadta elolvasás végett. Azt ígérte, amint ideje engedi, válaszolni is fog az anyagban foglaltakra – ezt a válaszlevelet sajnos azonban már nem ismerjük. [12]

Szombathelyi vezérezredes fenti elemzését, még a német hadvezetésnek való megküldést megelőzően (június 2-án) Kállay Miklóshoz, mint a Legfelsőbb Honvédelmi Tanács elnökéhez is eljuttatta. A miniszterelnök július 20-án válaszolt a vezérkarfőnöknek, s

²³ Sajnos az iratot nem sikerült fellelnünk, de dr. Kardos János jóvoltából – aki részletes regisztert készített a perhez becsatolt iratokról – tudhatjuk, hogy Szombathelyi 1943. május 15-én zárta le az elemzését, s az legalább 55 oldal terjedelmű volt (hiszen Kardos feljegyzésében felsorolja az 53-55. oldalakat). HL Personalia dr. Kardos János ügyvéd hagyatéka. 251. doboz.

²⁴ Német nyelven, melynek címe „*Bericht über die Tätigkeit der 2. ungarischen Armee*”, azaz „*Jelentés a 2. magyar hadsereg működéséről*” volt.

²⁵ Homlok Sándor altábornagy (1892-1963) 1940. május 1. és 1944. november 1. között berlini magyar katonai és légügyi attasé. 1942. április 1. és 1944. január 1. között vezérőrnagy.

²⁶ Sztójay Döme (1883-1946), 1936 és 1944 között Magyarország berlini nagykövete.

²⁷ A jénai, vagy más néven a jéna-auerstädti csatára 1806. október 14-én került sor a francia-itáliai és porosz-szász csapatok között, ahol Napóleon legyőzte ellenfeleit. Poroszország egy hat hétig tartó rövid hadjáratban döntő vereséget szenvedett, majd az ezt követő békekötés következtében területe a felére csökkent. A megalázó vereséget követően mélyreható reformokat vezettek be a kormányzat, a pénzügyek, az oktatás és a hadügyek területén, melyeknek köszönhetően Poroszország pár éven belül ismét a nagyhatalmak sorába emelkedett.

²⁸ Zeitzler válaszlevelében Szombathelyi levelét június 15-i keltezésüként tünteti fel, 25-e helyett. Amennyiben ez nem elírás a részéről, akkor ez azt jelenti, hogy a magyar vezérkarfőnök elemzése legelső, finomítatlan változatát küldte el a német szárazföldi haderőnem vezérkari főnökének.

levelében azt írta, „*a jelentés hű képe a megtörtént eseményeknek, a jelentéshez fűzött következtetések és megállapítások teljesen fedik az én nézetemet. Örömmel kell a jelentésből megállapítanom, hogy a 2. hadsereg zömének harca a nehéz viszonyok között semmiben sem maradt vissza szövetségeseink teljesítményei mögött.*” Kállay köszönetet mondott „*a jövőre nézve kifejezett álláspontunk világos és semmi kétséget nem hagyó vázolásáért és rögzítéséért.*” [13]

Szombathelyi vezérezredes elemzésének konkrét ismerete hiányában, a fentiek alapján csak következtethetünk annak tartalmára. Bizonyosan kritikával illette, s felelőssé tette a német hadvezetést a magyar 2. hadsereg sorsával kapcsolatosan. Különösen érdekesek azok a megjegyzések, amelyek óvtak az anyag Hitlernek való bemutatásától. A Führer véleménye ugyanis lesújtó volt a magyar 2. hadsereget illetően, s ezeket többek között Horthynak is kifejtette 1943. áprilisi klessheimi látogatása során. Hitler szerint a kudarc oka nem az volt, hogy elégtelen lett volna a magyar hadsereg fegyverzete és felszerelése. A katasztrófa leginkább annak volt köszönhető, hogy „*sem lelkiileg, sem szellemileg nem tudtak helytállni a bolsevizmus elleni harcban. Ebből következett, hogy hanyatt-homlok menekültek, megfutottak az üldöző bolsevisták elől*”, ezért csekély harcértékű német alakulatokkal kellett feltartóztatni az ellenséges támadást, amely sikerült is. „*A szövetséges csapatoknál előfordultak kifejezetten lesújtó jelenetek, míg a német kötelékekben hasonló szellemi zűrzavarra sohasem került sor. [...] Ezzel szembeállítva Kállay kijelentése, hogy a honvédek ugyanúgy küzdöttek, egyenesen felháborító.*” Hitler véleménye szerint a német katonák Sztálingrádnál addig küzdöttek, „*míg fel nem fordultak az éhségtől*”, ellenben „*ilyen követelményeknek a szövetségesek nem tudtak megfelelni, nem mintha netán nem lettek volna kellően felszerelve – ez nem igaz –, hanem mert lelkiileg nem voltak a feltételekhez képest erősek.*” A Führer szerint bár Jány vezérezredes igen nagy személyes bátorságról tett tanúbizonyságot, „*a magyar legénység viszont a beérkezett jelentések szerint igen rosszul tartotta magát. Tisztjeit, akik részben vitézül verekedtek, gyakran cserbenhagyta. Csúnya lehetett ez. [...] A siralmas és undorító képről, amely ott a szemlélő elé tárult, elfogott orosz tisztok vallomásai tanúskodtak, amelyek szerint az oroszok Németország szövetségesei részéről nem ütköztek komoly ellenállásba [...]. A szövetségeseknél nem szabad függelemsértést megtűrni, és főleg nem szabad magasztalni egy hadsereget, amely nem teljesítette a kötelességét.*” [14]

Szombathelyi vezérezredes bizonyára a fenti hitleri okfejtés hatására is kezdhett hozzá elemzése megírásához, s fejezte be annak első változatát május közepén. A konkrét tartalom ismerete nélkül csak következtetésekre hagyatkozhatunk, amelyben segítenek minket azok az írásai, melyeket a magyar 2. hadsereg szerepléséről más helyen és időben alkotott. A Hitler által mondottakkal egyértelműen szembe menő megállapításai a következők: a magyar 2. hadsereg nem volt kellően felszerelve, páncélelhárítása elégtelen volt. „*A németek által beígért páncélvadász egységek sajnos későn érkeztek be. A magyar hadsereg védelmi szakasza az élő erőkhöz, a rendelkezésre álló fegyverzethez és felszereléshez képest túl széles volt, ezért a védelemnek nem volt elég mélysége, pedig számottevő erő támadását csakis készenlétbe helyezett erős, mozgékony tartalékok bedobásával lehetett volna visszautasítani. Hiányzott a magyar hadseregben az ellentámadást támogató rohamtüzérség, továbbá részben a nagy hatású és mozgékony légvédelmi tüzérség is. [...] A 2. magyar hadseregnek most ismertett harcaiból megállapíthatjuk, hogy a hadsereg csapatai – kivételektől eltekintve – derekasan, becsületesen és hősiesen megállták a helyüket, vagyis megtették kötelességüket. Ezt legjobban a már megállapított véres veszteségek nagysága igazolja. [...] Nincs okunk a szégyenkezésre azért sem, mert az oroszok által harcba vetett erők (főleg páncélosok) sikert értek el az összes többi szövetséggel, de a német erőkkel szemben is.*” [15]

„*Hogy a csata mégis elveszett, annak oka az alábbiakban keresendő: A merev, helyhez kötött védelem, amely ellen mi mindig állást foglaltunk, addig, míg Hitler maga nem szólt közbe. A német vezetés teljes csődje különösen a tartalék alkalmazásában. Hogy a csata*

katasztrófává mélyült el, annak oka, hogy a németek visszavonuló csapatainkat a járt utakról leszorították, meleg ruháiktól és takaróitól megfosztották. Sebesülteket a kocsikról lelökték és maguk mentek azokon tovább. Községekbe őket be nem engedték, hanem a szörnyű hidegben azokon kívül kellett a magyar csapatoknak éjjelezni. Végül a hirtelen beköszöntött szörnyű hideg és a magyar hadsereg parancsnokság azon szerencsétlen intézkedése, hogy a felváltó csapatokat, amelyeknek fegyverük nem volt, mert ezt a felváltandóktól kellett átvenni, éppen az orosz támadás előestéjén rendelte az állásokba.” [16]

„Ilyen súlyos vereségre nem voltam előkészülve és ennek az okait az alábbiakban látom. Először is a német gyatra vezetésben: már régóta egy erős felfogásbeli ellentét állott fenn közöttünk és a németek között a védelem végrehajtására vonatkozólag. A németek a merev védelem mellett törtek lándzsát és ezt követelték, mi pedig a rugékony védelem mellett foglaltunk állást. Ezt a vitát azután maga Hitler zárta le egy levéllel, amelyet 1942 karácsonyán intézett a kormányzóhoz, amelyben ez felkérte arra, hogy rendelje el a magyar hadsereg számára a merev-védelmet, mert különböző harcmódszerek egy hadszíntéren csak romlást okozhatnak. Tovább igen nagy hibát követtek el a németek a tartalék alkalmazásával. [...] Evvel a tartalékkal sem a magyar hadsereg parancsnok, de még a német harcvonal-parancsnok sem rendelkezhetett. Ezek alkalmazását a német legfelsőbb hadvezetőség kizárólag magának tartotta fenn. Ezek a tartalékok a támadás első napjaiban tétlenül álltak, tétlenül nézték frontunk felszakadását és azután pedig összekuszált menetekben szét lettek forgácsolva és apránként bevetve, úgy, hogy eredményt sehol sem értek el. A tartalék alkalmazásánál és a harc vezetésénél a német vezetésnek olyan csődje tárult elénk, amelyet én soha nem tudtam volna elképzelni. [...] Teljes csődöt mondott a német vezetés abból a szempontból is, hogy a magyar arcvonal erős megerősítésére kilátásba vett és beígért különleges fegyvereket, nevezetesen páncélos rohamtüzérseget, páncélelhárító kötelékeket, amelyeknek közreműködése bennünket a legmagasabb reményekre jogosított fel, nem tudta kellő időben a hadszíntérre hozni, úgyhogy ezek az ütközetekbe csak apránként lettek bevetve. Rendkívül súlyossá, szinte katasztrófálissá tette a vereséget az időjárásnak hirtelen megváltozása. A támadás napján és a következő napokon az addig nem sokkal a mínusz alatt lévő hőmérséklet mínusz 30 és 35 fokra süllyedt le. A téli ruhák és óvócikkek Magyarországról ugyan jókor el lettek szállítva, és a harctérre meg is érkeztek, de a csapatokhoz való kiszállítás rendkívüli nehézségekbe ütközött. Itt ezen a hadszíntéren az óriási kiterjedések mellett minden, még a harcászati kérdések is szállítási kérdéssé sűrűsödtek össze. Szállítóeszközök tekintetében a németekre voltunk utalva, és vállalt kötelezettségüket nem teljesítették, nem kutatom azt, hogy nem tudták, vagy nem akarták. Így a csapatoknak egy része téli óvószerekkel és ruházati cikkekkal nem volt ellátva, amely persze szörnyű következményekkel járt. Elmélyítette még a vereség súlyosságát a németek kíméletlensége: a magyar csapatokat a jó utakról leszorították, úttalan terepre utalták. A szállásokban nem adtak nekik helyet, vagy egyáltalán nem bocsájtották be őket a községekbe. Járműveiket, lovaikat, meleg takaróikat elvették. A kocsikról a sebesülteket ledobták. Szörnyű embertelenségeket követtek el, amelyek következményei tragikusak voltak [...]. A magyar hadseregnek a szenvedése óriási volt, de ne gondoljuk azt, hogy csak szenvedésből és pusztulásból állott, mert megnyilvánult a magyar katona ősi dicsősége és hősiessége, mely ezen szenvedéseken és pusztulásokon úrrá lett. A doni vereségért nincs mit szégyenkeznünk, emelt fővel és büszkeséggel vállalhatja mindenki a harcokban általa vitt szerepet. Magyar csapatok hagyták el utolsónak a Dont, Oszlányi²⁹ tábornok vezetése alatt. A magyar csapatok

²⁹ Oszlányi Kornél (1893-1960) vezérőrnagy. 1942. november 15-től a magyar 2. hadsereg alárendeltségében működő 9. könnyű hadosztály parancsnoka (1943. augusztus 10-ig). 1943. január 28-án véghezvitt fegyvertényéért, Verhnye Turovo község védelméénél tanúsított bátorságáért a második világháborúban egyedülként megkapta a Mária Terézia-rend lovagkeresztjét. Az általa vezetett seregetest vált le utolsóként a

képezték az utóvédeket a visszavonuló német csapatok mögött, hősiesen küzdve Szügyi³⁰ és Varjassi³¹ [sic!] tábornokok alatt. Osztrogorozsznál [sic!] kecskeméti magyar bakák kiváló lendülettel végrehajtott támadásban kivágták magukat az orosz gyűrűből és a németeknek is megnyitották az utat.³² Magyar csapatoknak a harcai következménye lett az, hogy az oroszok utánlendülését feltartóztatták és időt nyertek a zömök elvonulására. [...] Nagy elégtétellel és felfogásom igazolásául említem meg azt a körülményt, hogy mindezeket a sikereket a magyar csapatok a mozgóvédelemben érték el, amelyben ügyességük és leleményességük, valamint vitézségük teljes mértékben kibontakozhatott, és ott, ahol csak némi páncélos, vagy tüzérségi támogatásban részesültek, vitézségük szinte virtuskodásba csapott át.” [17]

Ha a fenti megállapítások bármelyike szerepelt a Szombathelyi vezérezredes által szerkesztett elemzésben, akkor az anyag bizonyosan alkalmas lehetett arra, hogy Hitler dührohámát kiváltsa. Ezen kívül még egy fontos kérdést vet fel a fenti irattal kapcsolatban Kállaynak azon kijelentése, miszerint köszönetét fejezte ki a vezérkarfőnöknek „a jövőre nézve kifejezett álláspontunk világos és semmi kétséget nem hagyó válaszáért és rögzítéséért”. Ez a mondat arra utal, hogy Szombathelyi vezérezredes a katasztrófa nagyságára és a magyar felszerelési helyzetre hivatkozva nyomatékosan leszögezhette ebben az anyagban is, hogy Magyarország több harcoló erőt nem tud a németek rendelkezésére bocsájtani, valamint ismételten hangsúlyozhatta a magyar hadászati tartalék szerepét a Duna-medencében.

KÖVETKEZTETÉSEK

A tanulmány két, eddig nem publikált dokumentumot és azok keletkezési körülményeit mutatja be. Az egyik teljes terjedelmében rendelkezésünkre áll német nyelven, a másik egyelőre fel nem lelhető, de a rá való hivatkozások alapján lényegileg rekonstruálható. Mindkét dokumentum keletkezési körülményei és létrejöttének céljai a rendelkezésre álló primer és szekunder források alapján felvázolhatók, s beilleszthetők a Szombathelyi Ferenc vezérezredes vezérkarfőnöki működésének elemzésébe, tágabb értelemben a második világháborús magyar hadtörténelem fontos, eddig homályban maradt részleteinek megvilágításába. A két dokumentum tovább erősíti, hogy Szombathelyi Ferenc vezérezredes az erők megőrzésnek katonapolitikáját vallotta az 1943-as esztendőben is, ahogyan tette ezt kinevezése óta, s a doni katasztrófa bekövetkezése csak még inkább megerősítette benne azt az elhatározást, hogy a német-magyar egymásrataltságot ellenére a magyar sorsot el kell választani a némettől. A történelem egy évvel később, a német megszállás pillanatában

---

Donról, január 27-én fedezve az akkor már visszavonuló német csapatokat is. 1993-ban posztumusz altábornaggyá léptették elő. Szabó Péter: Don-kanyar. Corvina, Budapest. 2001. 242.o.; 261-263. o.; 343. o.

³⁰ Szügyi Zoltán (1896-1967) vezérőrnagy. 1942. október 14. és 1943. február 18. között a magyar 2. hadsereg alárendeltségében működő 43. gyalogezred parancsnoka. A hadsereg visszavonulása során egy zászlóalj erejű harccsoport parancsnoka, a szovjet áttörés lassítása és részbeni feltartóztatása miatt kitüntették. Szabó Péter: Don-kanyar. Corvina, Budapest. 2001. 255. o., 348. o.

³¹ Helyesen Vargyassi Gyula (1891-1958) altábornagy. 1942. november 15. és 1943. június 15. között a magyar 2. hadsereg alárendeltségében működő 23. könnyű hadosztály parancsnoka. A doni áttörés után, január 24-étől a (kb. 7 zászlóalj erejű) Vargyassi-csoport parancsnoka. Február 8-ig tartó védelmi és halogató harcával biztosította a megmaradt német és magyar erők visszavonulását.

³² Helyesen Osztrogozsszk városában a német 168. gyaloghadosztály és a kecskeméti 13. könnyű hadosztály körül január 17-én zárult be a szovjet 40. hadsereg és 18. önálló lövészhadtest által képzett gyűrű. A védők kezdetben még reménykedtek a Cramer-hadtest felmentő műveletében, azonban a tartalék sereget nem teljesítette feladatát. Ezért január 19-én este a német és magyar védők kitörésre határozták el magukat. Ennek végrehajtása során több ízben érte őket harcokosi-, repülő- és partizántámadás. A szovjet csapatok újbóli bekerítéséből Novij Olsannál a kecskeméti 13. könnyű hadosztály részei vágták ki magukat egy nádason keresztül. Szabó Péter: Don-kanyar. Corvina, Budapest. 2001. 239-249 o.

azonban egycsapásra sodorta el ezt a katonapolitikát, annak addig megnyilvánuló eredményeit, és magát Szombathelyi vezérezredest, vezérkarfőnököt is.

FELHASZNÁLT IRODALOM

- [1] HADTÖRTÉNELMI LEVÉLTÁR Personalia dr. Kardos János ügyvéd hagyatéka. 251. doboz. *Feljegyzés Szombathelyi vezérezredesnek a magyar miniszterelnök számára 1943. január 17-én adott szóbeli tájékoztatásról.* 5-6. o.
- [2] HADTÖRTÉNELMI LEVÉLTÁR Personalia dr. Kardos János ügyvéd hagyatéka. 251. doboz. *Feljegyzés Szombathelyi vezérezredesnek a magyar miniszterelnök számára 1943. január 17-én adott szóbeli tájékoztatásról.* 5-7. o.
- [3] HADTÖRTÉNELMI LEVÉLTÁR Personalia dr. Kardos János ügyvéd hagyatéka. 251. doboz. *Feljegyzés Szombathelyi vezérezredesnek a magyar miniszterelnök számára 1943. január 17-én adott szóbeli tájékoztatásról.* 7-8. o.
- [4] SZÜCS L.: *Horthy Miklós titkos iratai.* Kossuth Könyvkiadó, Budapest. 1972. 345-355. o.
- [5] HADTÖRTÉNELMI LEVÉLTÁR Tanulmánygyűjtemény 2833 Lieszkovszky Pál huszár alezredes visszaemlékezése
- [6] HADTÖRTÉNELMI LEVÉLTÁR Personalia dr. Kardos János ügyvéd hagyatéka. 251. doboz
- [7] ÁLLAMBIZTONSÁGI SZOLGÁLATOK TÖRTÉNETI LEVÉLTÁRA V-101594/1. Szombathelyinek a vádirathoz írt észrevételei 33. o.
- [8] RÁNKI GY.: *Hitler hatvannyolc tárgyalása.* Magvető Kiadó, Budapest. 1983. 2. k. 41. o., 67-113. o.; MAGYAR NEMZETI LEVÉLTÁR K 27 1943. április 20-i minisztertanácsi jegyzőkönyv
- [9] RÁNKI GY.: *Hitler hatvannyolc tárgyalása.* Magvető Kiadó, Budapest. 1983. 2. k. 41., 69-70. o.
- [10] HADTÖRTÉNELMI LEVÉLTÁR Personalia dr. Kardos János ügyvéd hagyatéka. 251. doboz. Homlok vezérőrnagy 1943. június 17-i levele Szombathelyi vezérezredeshez
- [11] HADTÖRTÉNELMI LEVÉLTÁR Personalia dr. Kardos János ügyvéd hagyatéka. 251. doboz
- [12] HADTÖRTÉNELMI LEVÉLTÁR Personalia dr. Kardos János ügyvéd hagyatéka. 251. doboz
- [13] HADTÖRTÉNELMI LEVÉLTÁR Personalia dr. Kardos János ügyvéd hagyatéka. 251. doboz
- [14] RÁNKI GY.: *Hitler hatvannyolc tárgyalása.* Magvető Kiadó, Budapest. 1983. 2. k. 71-73. o.
- [15] HADTÖRTÉNELMI LEVÉLTÁR VKF 1943 1. oszt. 24/sz. n. A vezérkar főnökének 1943. február 16-i beszámolója a Legfelsőbb Honvédelmi Tanács előtt
- [16] Szombathelyi Ferenc 1946. január 7-i önéletrajza. Közli KALÓ J.: *Szombathelyi Ferenc vezérezredes önéletrajza és védőbeszédének vázlata 1946-ból.* Hadtörténelmi Közlemények 124. évf. (2011. június) 2. szám 604.
- [17] BUDAPEST FŐVÁROS LEVÉLTÁRA 293/1946 X. Szálas Ferenc népbíróági pere 7. doboz Szombathelyi Ferenc feljegyzései 7129-7131.